

ΜΑΚΡΟΒΙΟΣ *SATURNALIA* 5.15.1 - 5.16.5:
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΟΓΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ
ΟΜΗΡΟΥ - ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ¹

Ένα από τα βασικά θέματα στα *Saturnalia*² του Μακρόβιου³ είναι και η κριτική αποτίμηση του ποιητικού έργου του Βιργιλίου, που επιχειρείται στο 4ο, 5ο και 6ο βιβλίο αλλά και σε μερικά κεφάλαια του 1ου και 3ου

1. Για το κείμενο του Μακρόβιου χρησιμοποιώ την έκδοση του J. Willis, *Ambrosii Theodosii Macrobiani Saturnalia*, [Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana] Stuttgartiae et Lipsiae 1994 (= 21970).

2. Τα *Saturnalia* ακολουθούν τη ρωμαϊκή πρακτική σύνταξης επιτομών, έργων με ποικίλο περιεχόμενο ή florilegia και εντάσσονται στην ίδια παράδοση με το έργο του Α. Γέλλιου *Noctes Atticae*. Βλ. σχετικά Η. Nettleship, *Lectures and Essays on Subjects connected with Latin Literature and Scholarship*, Oxford 1885, σ. 248. Στον πρόλογο του έργου, που έχει προγραμματική αξία, δηλώνεται ο εκπαιδευτικός του σκοπός και το περιεχόμενό του: et quicquid mihi... in diversis seu Graecae seu Romanae linguae voluminibus elaboratum est, (πηγές) id totum sit tibi scientiae supellex (εκπαιδευτικός στόχος)... nec idigeste tamquam in acervum congeries digna memoratu: sed variarum rerum disparilitas, auctoribus diversa, confusa temporibus, ita in quoddam digesta corpus est (η ποικιλία του περιεχομένου και η ανομοιογένειά του δηλώνεται εμφατικά με τους όρους disparilitas, varius, diversus, confusus) ...nec mihi vitio vertas, si res quas ex lectione varia (το πολυποικίλο υλικό που προέρχεται από διάφορες πηγές αποτελεί τη βασική συνιστώσα της δομής των *Saturnalia* και ως εκ τούτου δεν συνιστά vitium) mutuabor ipsis saepe verbis quibus ab ipsis auctoribus enarratae sunt explicabo (*Sat.* 1. *Praef.* 2-4). Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των *Saturnalia* εντοπίζεται στην οργάνωση ενός ποικίλου υλικού που η συλλογή του και «αποδελτίωσή» του οφείλεται στο μόχθο του Μακρόβιου: nos quoque quicquid diversa lectione quaesivimus (ερευνητικός μόχθος) commitemus stilo, ut in ordinem eodem digerente coalescat (*Sat.* 1 *Praef.* 6) [το ποικίλο αυτό υλικό υπόκειται στον οργανωτικό σχεδιασμό του συγγραφέα - συμπιλητή ο οποίος επιτυγχάνει ένα είδος ενότητας κι αρμονίας του συνθέματος, όπως συχνά δηλώνεται στην εισαγωγή του έργου: ex omnibus colligamus unde unum fiat... una tamen ex omnibus redditur ...et fit concentus ex dissonis. tale hoc praesens opus volo: multae in illo artes, multa praecepta sint (=παιδαγωγικός και εκπαιδευτικός χαρακτήρας), multarum aetatum exempla, sed in unum conspici-

Δωδώνη: Φιλολογία 35 (2006) 35-46

βιβλίου⁴. Στο 4ο βιβλίο, που σώζεται αποσπασματικά, εξετάζεται το πώς χειρίζεται ο Βιργίλιος τη ρητορική τεχνική.⁵ Το 5ο βιβλίο αρχίζει με κάποιες παρατηρήσεις του Ευσέβιου⁶ για τα διαφορετικά είδη ρητορικού ύφους⁷

Ο H. Linke, *Quaestiones de Macrobiani Saturnaliorum Fontibus*, Diss. Breslau 1880 και ο G. Wissowa, *De Macrobiani Saturnaliorum fontibus capita tria*, Diss. Breslau 1880 υποστηρίζουν ότι ο Μακρόβιος είναι ένας συμπιλητής που αντιγράφει τις πηγές του δημιουργώντας ένα είδος «κέντρωνα» που δεν διαθέτει ενότητα των συστατικών μερών του. Αντίθετα ο E. Türk, «Les Saturnales de Macrobe source de Servius Danielis», *REL* 1 (1963), σσ. 307-349 υποστηρίζει πως ο Μακρόβιος είναι ικανότατος συμπιλητής που έχει άμεση πρόσβαση στις πηγές του και οργανώνει προσεκτικά το υλικό του δημιουργώντας ένα έργο πολύτιμο από κάθε άποψη. Ιδιαίτερα ενθουσιώδεις είναι και οι κρίσεις που διατυπώνει ο M. Bevilacqua, *Introduzione a Macrobio*, Lecce 1973. Ο Nino Marinone, στο άρθρο του για το Μακρόβιο στην *Enc. Virgiliana*, τ. III, Roma 1987, σ. 302 επιχειρεί να συμβιάσει τις δύο ακραίες θέσεις και διατυπώνει την άποψη πως ο Μακρόβιος δεν διαθέτει πρωτότυπη σκέψη ή συγκροτημένη θεωρία αλλά έχει ικανότητες που τον βοηθούν να δώσει προσωπικό χαρακτήρα σ' ένα έργο που βασίζεται σε ιδέες άλλων.

Στα 7 βιβλία από τα οποία έχουν χαθεί το τέλος του 2ου και η αρχή του 3ου, η αρχή και το δεύτερο μισό του 4ου και το τέλος του 6ου και του 7ου, περιγράφεται η συνάντηση κάποιων μορφωμένων ανδρών της ανώτερης κοινωνικής τάξης σ' ένα γεύμα, όπου συζητούν διάφορα θέματα, ιστορικά, αρχαιολογικά και φιλολογικά. Στο πλαίσιο της φιλολογικής συζήτησης εντάσσεται και μια κριτική του Βιργιλίου.

3. Για το θέμα της ταυτότητας του Μακρόβιου βλ. Marinone, ό.π., σσ. 300-301 και A. Cameron, «The Date and Identity of Macrobius», *JRS* 56 (1966), σσ. 25-38.

4. Βλ. P.V. Davies, *Macrobius. The Saturnalia translated with an Introduction and Notes*, N. York & London 1969, σσ. 17-23 (το υποκεφάλαιο επιγράφεται *The Virgilian Criticism* και εξετάζει συνοπτικά τη λογοτεχνική κριτική που ασκείται από τους συνομιλητές των *Saturnalia* στο έργο του Βιργιλίου). Βλ. επίσης Marinone, ό.π., σσ. 302-303 και του ίδιου, *Elio Donato, Macrobio e Servio, commentatori di Vergilio*, Diss. Vercelli 1946.

5. Και ο Κοϊντιλιανός συχνά παραθέτει χωρία από την *Αινειάδα* για να διευκρινίσει όρους της ρητορικής. Ο T.C. Donatus στα σχόλιά του αντιμετωπίζει ουσιαστικά όλο το έργο ως ένα λόγο, απ' όπου μπορεί κανείς να αντλήσει παραδείγματα στη διδασκαλία της ρητορικής. Ο Σέρβιος αναφέρει ότι οι ρητοροδιδάσκαλοι χρησιμοποιούσαν τμήματα από την *Αινειάδα* ως παραδείγματα στη διδασκαλία της ρητορικής. Ο ίδιος ο Σέρβιος μάλιστα πολλές φορές κάνει παρατηρήσεις που αφορούν τη ρητορική του κειμένου. Βλ. σχετικά G. Highet, *The Speeches in Vergil's Aeneid*, Princeton - N. Jersey 1972, σσ. 8-7 και K.L. Clarke, «Rhetorical Influences in the Aeneid» *G&R* 18 (1949), σσ. 14-27.

6. Όπως αναφέρεται στα *Saturnalia* ο Ευσέβιος ήταν επιφανής Έλληνας ρήτορας: nam facundum et eruditum virum Eusebium rhetorem inter Graecos prestantem omnibus idem nostra aetate professis (*Sat.* 1.2.7), Eusebium Graia et doctrina et facundia clarum rhetorem (*Sat.* 1.6.2). Για τους 12 βασικούς χαρακτήρες που συμμετέχουν στο διάλογο βλ. Davies, ό.π., σσ. 3-4 και ειδικά για τον καθένα σσ. 4-13.

7. Ο G. Haverling, «Symmachus and the genus pingue et floridum in Macr. *Sat.* 5.1.7», *Eranos* 88 (1990), σσ. 107-120 επιχειρεί να εξηγήσει γιατί ο Μακρόβιος εδώ, διά στόματος Ευσέβιου, αναφέρει 4 είδη ύφους και όχι 3 όπως είναι η συνήθης διάκριση.

(5.1.7 genera dicendi: copiosum... breve... siccum... pingue et floridum) τα οποία απαντούν όλα στο έργο του Βιργιλίου (5.1.7 sed apud unum Maronem haec quattuor genera reperiunt), όπως αποδεικνύεται από την παράθεση παραδειγμάτων (5.1.8 - 5.1.15) και μάλιστα δίνεται έμφαση στην ιδιαίτερη ικανότητα του Βιργιλίου να προσαρμόζει το κάθε ρητορικό ύφος στην ηθογραφική παρουσίαση των χαρακτήρων του (5.1.19 nam qualiter eloquentia Maronis ad omnium mores integra est, nunc brevis, nunc copiosa, nunc sicca, nunc florida, nunc simul omnia, interdum lenis aut torrens). Ο υπερθετικός θαυμασμός του Ευσέβιου για τον Βιργίλιο που, όπως λέει decem rhetorum qui apud Athenas Atticas floruerunt stilos inter se diversos hunc unum permiscuisse προκαλεί το ειρωνικό σχόλιο του Evangelus⁸ σχετικά με τη γνώση των ελληνικών προτύπων ή τη δυνατότητα πρόσβασης του Βιργιλίου στα ελληνικά κείμενα λόγω της αγροτικής του καταγωγής (5.2.1).

Αυτό το σχόλιο δίνει την αφορμή στο Μακρόβιο να αφιερώνει όλο το υπόλοιπο 5ο βιβλίο στο θέμα της χρήσης των ελληνικών προτύπων από τον Βιργίλιο.⁹ Συγκεκριμένα, ο Ευστάθιος¹⁰ αναλαμβάνει να συζητήσει τη μεταποιητική τεχνική του Βιργιλίου εξετάζοντας συγκριτικά, παράλληλα χωρία από τον Βιργίλιο και τον Όμηρο.¹¹ Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης ο Ευστάθιος εξετάζει τον τρόπο μίμησης των ομηρικών καταλόγων από τον Βιργίλιο (5.15.1 - 5.16.5).¹²

8. Για τα ιδιαίτερα ηθογραφικά χαρακτηριστικά του Ευάγγελου, την καταγωγή του και την ενδεχόμενη σχέση του με το χριστιανισμό βλ. Davies, ό.π., σσ. 11-13.

9. Για μια συνοπτική παρουσίαση του θέματος της χρήσης των ελληνικών προτύπων από τον Βιργίλιο καθώς και τη σχετική βασική βιβλιογραφία βλ. Ε. Γκαστή, *Βιργιλίου Αινειάδα. Βιβλίο II. Εισαγωγή - Μετάφραση - Ερμηνευτικό Δοκίμιο*, Αθήνα 2005 εκδ. Τυπωθήτω, σσ. 23-33.

10. Ο Ευστάθιος περιγράφεται ως ικανότατος φιλόσοφος (*Sat.* 1.5.13 et Eustathium, qui tantus in omni genere philosophiae est) και ταυτίζεται με τον νεοπλατωνικό Ευστάθιο από την Καππαδοκία. Βλ. σχετικά Davies, ό.π., σσ. 9-10.

11. Η οφειλή του Βιργιλίου στον Όμηρο φαίνεται πάρα πολύ καλά στην κλασική μελέτη του G.N. Knauer, *Die Aeneis und Homer*, Göttingen 1964, ο οποίος συγκεντρώνει και σχολιάζει τα παράλληλα χωρία.

12. Ο C.J. Fordyce, *P. Vergili Maronis Aeneidos Libri VII-VIII with a Commentary*, Univ. of Glasgow - Oxford U. Pr. 1977, σσ. 177-178 ad 641ff αναφέρεται στο σχολαστικό σχολιασμό του Μακρόβιου σχετικά με τη σύγκριση των δύο καταλόγων και επικυρώνει με την ανάλυσή του την ορθότητα των παρατηρήσεων του αρχαίου συγγραφέα. Επίσης ο R. Scarcia, στο άρθρο του για τον κατάλογο («catalogo») στην *Enc. Virgiliana*, τ. I, Roma 1984, σσ. 700-704 αφιερώνει ένα τμήμα του λήμματος (σσ. 700-701) στο θέμα της σύγκρισης των δύο καταλόγων (ομηρικού - βιργιλιανού) έτσι όπως παρουσιάζεται στο Μακρόβιο.

Τα βασικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης είναι τα ακόλουθα: 1) Ποια τα βασικά χαρακτηριστικά του ομηρικού καταλόγου και γενικότερα της καταλογικής τεχνικής του Ομήρου κατά τον Ευστάθιο και ποια η σχέση τους με τους προβληματισμούς της σύγχρονης έρευνας αναφορικά με τον ομηρικό κατάλογο. 2) Ποια η σχέση των βιργιλιανών καταλόγων με το αντίστοιχο ομηρικό τους πρότυπο και ποιες καινοτομίες εισάγει ο Βιργίλιος σε σχέση με τον ομηρικό κατάλογο. 3) Με ποια ορολογία «σημαίνεται» η σχέση αυτή και αναδεικνύονται τα κύρια σημεία διαφοροποίησης του βιργιλιανού καταλόγου από το ομηρικό του πρότυπο. Η πεποίθησή μου για τη χρησιμότητα της μελέτης αυτής ερείδεται στον ισχυρισμό του Heath ότι οι αρχαίες μαρτυρίες παρέχουν το σημαντικότερο ερμηνευτικό κλειδί των κειμένων.¹³

Η σύγκριση του βιργιλιανού με τον ομηρικό κατάλογο, που επιχειρεί ο Ευστάθιος, υπόκειται στην προγραμματική του δήλωση στο 1.24.18 σχετικά με την προσεκτική χρήση των ελληνικών προτύπων από τον Βιργίλιο: Eustathius deinde, «maxime», inquit, «praedicarem quanta de Graecis cautus et tamquam aliud agens modo artificii dissimulatione, modo professa imitatione transtulerit...». Η «μεταποίηση» ενός ιδιαίτερου χαρακτηριστικού της αρχαίας ελληνικής επικής ποίησης όπως είναι ο κατάλογος, που έχει συγκεκριμένα τυπολογικά γνωρίσματα, δεν υπόκειται στην έντεχνη απόκρυψη της ελληνικής επίδρασης (artificii dissimulatione) αλλά επιδιώκει να αναδείξει την ειδολογική της αφετηρία με τη φανερή μίμηση του προτύπου (professa imitatione).

Η ελληνική καταγωγή του καταλογικού είδους ποίησης επιβάλλει στον Βιργίλιο τη σύνταξη του δικού του καταλόγου στο πλαίσιο της professa imitatio του ομηρικού προτύπου: Ubi vero enumerantur auxilia, quem Graeci catalogum vocant, eundem auctorem suum conatus imitari in nonnullis paululum a gravitate Homerica deviavit (5.15.1).¹⁴ Η απα-

13. Βλ. M. Heath, *The Poetics of Greek Tragedy*, London 1987, σ. 3: «when we are dealing with the evidence of witnesses who are contemporary or near contemporaries, there is at least a presumption of general reliability». Σχετικά με τις αντιρρήσεις που προβάλλονται σ' αυτή την ερμηνευτική αρχή βλ. D. Feeney, «Criticism Ancient and Modern» στο *Ethics and Rhetoric. Classical Essays for Donald Russell on his Seventy-fifth Birthday*, eds. D. Innes - Chr. Pelling, Oxford Cl. Pr. 1995, σσ. 301-312.

14. Σχετικά με την παραδοσιακή τυπολογία του καταλόγου βλ. H. Trüb, *Kataloge in der griechischen Dichtung*, Zürich 1952, σσ. 13-40 και W. Köhlmann, *Katalog und Erzählung. Studien zu Konstanz und Wandel einer literarischen Form in der antiken Epik*, Diss. Freiburg 1973, σσ. 41-54. Ιδιαίτερα σημαντική βοήθεια παρέχει και συστηματική κωδικοποίηση των τυπικών χαρακτηριστικών του καταλόγου που επιχειρεί η Εβίνα Σιστάκου, «Παράδοση και νεότεριότητα στον κατάλογο των Αργο-

ρίθμηση (*ubi enumerantur auxilia*) ως βασικό τυπολογικό χαρακτηριστικό της προφορικής ραψωδικής παράδοσης κατοχυρώνεται και ειδολογικά από τους Έλληνες με τη συμβατική ονομασία «κατάλογος» (*quem Graeci catalogum vocant*). Ως εκ τούτου ο ομηρικός κατάλογος προσλαμβάνει αρχετυπική σημασία για τον Βιργίλιο, όπως emphaticά δηλώνεται με τη διατύπωση *eundem auctorem suum conatus imitari*, όπου προβάλλεται η συνειδητή προσπάθεια (*conatus*) του Βιργιλίου να ανασυνθέσει την αφηγηματική μορφή του αδιαμφισβήτητου προτύπου του (*imitari*) και παράλληλα να διαφοροποιηθεί (*deviavit*) ως προς τα ποιητικά χαρακτηριστικά και τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα της αφήγησης (*a gravitate Homerica*).¹⁵

1. Αφηγηματική οργάνωση του καταλόγου

Το πρώτο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τον βιργιλιανό κατάλογο από το αντίστοιχο ομηρικό του πρότυπο εντοπίζεται στον τρόπο διάταξης

ναυτών (Απολλ. Ρόδ. *Αργ.* 1.23-233)», *Ελληνικά* 51 (2001), σσ. 231-264. Στη σ. 240 επισημαίνει ότι ο κατάλογος νοούνταν ως μία ακολουθία κυρίων ονομάτων ενσωματωμένων σε μια απλή και επαναλαμβανόμενη φόρμουλα. Συνεπώς η απαρίθμηση κυρίων ονομάτων συνιστά το μόνιμο ειδολογικό χαρακτηριστικό του καταλόγου και αποτελεί το βασικό αναγνωριστικό σήμα του στη διαδικασία της *imitatio*.

15. Ο Davies, ό.π., σ. 349 αποδίδει τη φράση στην οποία εντάσσεται ο όρος *gravitas* ως εξής: «but in certain ways he (δηλ. ο Βιργίλιος) has departed somewhat from the *impressive account* (=gravitas) which Homer has given». Φαίνεται ότι θεωρεί πως ο όρος παραπέμπει στο χαρακτηριστικό εκείνο που κατά τον Αριστοτέλη αποφέρει στο ομηρικό κείμενο *δγκον* και *μεγαλοπρέπειαν* (Αριστ. *Ποιητ.* 1459b 27-31). Ωστόσο ο Αριστοτέλης συναρτά τον *δγκον* και την *μεγαλοπρέπειαν* με τη δυνατότητα της επικής ποιήσεως, λόγω του διηγητικού της χαρακτήρα, να πλουτίζει τη διήγηση με ανόμοια επεισόδια (*ἐπεισοδιοῦν ἀνομοίοις ἐπεισοδίοις*), όπως ακριβώς συμβαίνει στην περίπτωση του καταλόγου των πλοίων (Αριστ. *Ποιητ.* 1459 a 35-38 *νῦν δ' ἐν μέρος ἀπολαβῶν ἐπεισοδίοις κέχρηται αὐτῶν πολλοῖς, οἷον Νεῶν καταλόγῳ καὶ ἄλλοις ἐπεισοδίοις οἷς διαλαμβάνει τὴν ποίησιν*). Η διατύπωση *οἷς διαλαμβάνει τὴν ποίησιν* δηλώνει τη διακοπή της πορείας της πλοκής και παραπέμπει στην επιβραδυντική λειτουργία του καταλόγου (βλ. σχετικά Α. Ρεγκάκος, *Το χαμόγελο του Αχιλλέα. Θέματα αφήγησης και ποιητικής στα Ομηρικά έπη*, εκδ. ΠΑΤΑΚΗ Αθήνα 2006, σσ. 37-38). Ως εκ τούτου θεωρώ πιθανό πως στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα ο όρος *gravitas* περιγράφει τον αφηγηματικό ρυθμό του ομηρικού καταλόγου. Ο Βιργίλιος απομακρύνεται από την ομηρική *gravitas* και μετατρέπει το στατικό περιγραφικό τοπωνυμικό περιβάλλον σε παράγοντα κινητικότητας διαφοροποιώντας το καταλογικό ύφος. Για παράδειγμα στο 7ο βιβλίο της *Αινειάδας* η αναπροσαρμογή του παραδοσιακού ομηρικού κώδικα εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο ο Βιργίλιος υπονομεύει την καταλογική στατικότητα των ομηρικών λημμάτων αντικαθιστώντας ρήματα όπως *ἤρχον*, *ἤγεμόνευε* κ.λπ. με ρήματα κίνησης (647 *primus ini bellum*, 670 *linquunt*, 673 *feruntur*, 676 *euntibus*, 725 *rapit* ... *vertunt* κ.λπ.). Μια λεπτομερής ανάλυση αυτού του χαρακτηριστικού των βιργιλιανών καταλόγων θα υπερέβαινε το πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

κάθε στρατιωτικού τμήματος: η προφανής γεωγραφική ακολουθία (*ordo, continentia regionum*) και η προσεκτική γεωγραφική πορεία (*locorum series*) που ακολουθείται στον ομηρικό κατάλογο δεν απαντά σε κανέναν από τους δύο βιργιλιανούς καταλόγους (5.15.4 *contra Vergilius nullum in commemorandis regionibus ordinem servat sed locorum seriem saltibus lacerat*, 5.15.5 *sed nec in catalogo auxiliorum Turni, si velis situm locorum mente percurrere, invenies illum continentiam regionum secutum*).¹⁶

Με μια σειρά από όρους όπως *cohaerentia regionum* (5.15.3, πβλ. επίσης τη διατύπωση *cohaerentium locorum*), *ordo* και *series locorum* (5.15.4), *continentia regionum* (5.15.5-6) ο Ευστάθιος επιχειρεί να εξηγήσει τη δομική αρχή του ομηρικού καταλόγου που βασίζεται στο γεωγραφικό κριτήριο. Η μέθοδος περιγραφής υπόκειται στη λογική της γεωγραφικής ακολουθίας, καθώς επισημαίνεται η προσεκτική γεωγραφική πορεία που ακολουθείται στον ομηρικό κατάλογο: με αφετηρία τη Βοιωτία ο ποιητής περιγράφει περιοχές ηπειρωτικές και παράκτιες ακολουθώντας το κριτήριο της τοπογραφικής ακολουθίας [5.15.3 *unde progrediens* (αφετηριακό σημείο καταλόγου η Βοιωτία) *modo mediterranea, modo maritima iuncta describit*, (περιγραφή ηπειρωτικών και παράκτιων περιοχών που βρίσκονται σε προφανή γεωγραφική ακολουθία - *iuncta*) *inde rursus ad utrumque situm cohaerentium locorum disciplina describentis velut iter agentis accedit* (ο κατάλογος αποτελεί ένα είδος περιήγησης)].¹⁷

Η προτεραιότητα που δίνεται στη Βοιωτία σε σχέση με την Αθήνα, τη Λακεδαίμονα ή τις Μυκήνες είναι ένα ερώτημα που απασχολεί και τους σύγχρονους μελετητές· γιατί οι Βοιωτοί τοποθετούνται στην αρχή του καταλόγου και τους αποδίδεται ο μεγαλύτερος αριθμός αρχηγών, τόπων και μονάδων

16. Βλ. Fordyce, ό.π., σ. 178: «Virgil begins with Caere in Etruria, Tibur, Praeneste: then he passes to more distant contingents Faliscans and Sabines from the north - east, Auruncans and Campanians from the south, Aequiculans and Marsians from the Central Apennines: he returns to Aricia in Latium before closing with the Rutulian Turnus and the Volscian Camilla». Ο βιργιλιανός κατάλογος στο 7ο της *Λινειάδας* φαίνεται να υιοθετεί το αλφαβητικό κριτήριο κατάταξης των αναφερομένων ηρώων. Ωστόσο ο Μεζέντιος, ο Λαύσος, ο Τύρνος και η Καμίλλα βρίσκονται εκτός της αλφαβητικής κατάταξης και ο Μέσσαπος διαταράσσει με ιδιαίτερη προφάνεια αυτή την αλφαβητική σειρά.

17. Βλ. G.S. Kirk, *Ομήρου Ιλιάδα, Κείμενο και ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', ραφ. Α-Δ, επιμ. Δ. Ιακώβ - Α. Ρεγκάκος μτφρ. Η. Τσιριγκάκης, Univ. St. Pr. 2003, σ. 318.

δεδομένου του ελάσσονος ρόλου τους στο υπόλοιπο ποίημα;¹⁸ Ο Ευστάθιος δίνει μια απάντηση σ' αυτό το ερώτημα: *primum quod Homerus praetermissis Athenis ac Lacedaemone vel ipsis Mycenis, unde erat rector exercitus, Boetiam in catalogi sui capite locavit, non ob loci aliquam dignitatem, sed notissimum promuntorium ad exordium sibi enumerationis elegit...* (5.15.2-3). Ήταν επιλογή (*elegit*) του ποιητή να κάνει τὸ ακρωτήριο της Βοιωτίας (*promuntorium*) σημείο εκκίνησης της απαρίθμησής του (*ad exordium sibi enumerationis*), ακριβώς γιατί το εκστρατευτικό σώμα συγκεντρώθηκε στην Αυλίδα της Βοιωτίας, προτού διασχίσει το Αιγαίο πέλαγος με κατεύθυνση την Τροία. Σ' αυτό το γεγονός χρωστά τη φήμη της η Αυλίδα και κατοχυρώνεται ως *notissimum promuntorium* στην αφηγηματική διάρθρωση του καταλόγου.

Σ' αυτή την αφηγηματική διάρθρωση παραπέμπει και η διατύπωση *sed hoc viandi more procedens* (ο κατάλογος ως ένα είδος περιήγησης)¹⁹ *redit unde digressus est; et ita finitur quicquid enumeratio eius amplectitur* (5.15.3-4). Με την επισήμανση αυτή, ότι η περιήγηση κινείται στα όρια της Θεσσαλίας (ο κατάλογος τελειώνει με αναφορά στους Μάγνητες, δηλ. στην περιοχή γύρω από τον Πηνειό και το Πήλιο, δηλ. *redit unde digressus est*) αναδεικνύεται το γεγονός ότι μ' αυτόν τον τρόπο ο ποιητής ικανοποιεί την ανάγκη να διαγράψει τον εσωτερικό κύκλο της Βοιωτίας και των άμεσων γειτόνων της και έτσι ο κατάλογος αποκτά ολοκληρία (*finitur enumeratio*) και πληρότητα που δεν έχει να κάνει με την πραγματική γεωγραφική διαδρομή αλλά με την αφηγηματική εκδοχή της.²⁰

2. Καταλογική τεχνική

Η κύρια διαφοροποίηση του βιργιλιανού καταλόγου από τον αντίστοιχο ιλιάδικό εντοπίζεται από τον Ευστάθιο στη διαφορετική τεχνική που χρησιμοποιείται από τους δύο ποιητές: *deinde in catalogo suo curavit Vergilius vitare fastidium, quod Homerus alia ratione non cavit eadem figura saepe repetita* (5.15.14). Ο Ευστάθιος επισημαίνει τα τυπικά στοιχεία των

18. Βλ. Kirk, ό.π., σ. 311 και 391 όπου διατυπώνεται η άποψη πως η ειδική μεταχείριση που επιφυλάσσεται στη Βοιωτία ίσως δηλώνει τη συμβολή των Βοιωτών αοιδών, οι οποίοι ήταν δεξιοτέχνες στην καταλογική ποίηση, σε κάποιο στάδιο της παράδοσης.

19. Ο κατάλογος χωρίς να αποτελεί ένα είδος τοπογραφικής επισκόπησης αποκαλύπτει ένα έντονο ενδιαφέρον για την πολιτική γεωγραφία της αρχαίας Ελλάδας. Βλ. σχετικά Kirk, ό.π., σ. 318.

20. Στη χρήση των ρημάτων *finitur* και *amplectitur* θα πρέπει να αναγνωρίσουμε την οργανωτική βούληση του ποιητή που δημιουργεί ένα αιτιολογημένα δομημένο σύνολο (*finitur*) που βασίζεται στην αιτιακή σχέση των συστατικών μερών του (*amplectitur*).

λημμάτων του ομηρικού καταλόγου και με τέσσερα παραδείγματα (B 511, 536, 559, 581) δίνει τη συντακτική δομή των αναφορών στους τόπους [ανήκει στον τύπο Β σύμφωνα με την κατάταξη του Kirk]: «εκείνοι που κατοικούσαν σε / κατείχαν τον τάδε τύπο...»²¹.

Η διαφορετική τεχνική που χρησιμοποιεί ο Όμηρος (*alia ratione*) συνδέεται άμεσα με την μονότονη καταλογική απαρίθμηση βάσει τυποποιημένων λογότυπων (*eadem figura repetita*). Ο Βιργίλιος συνειδητά (*cogavit vitare fastidium*) διαφοροποιεί την καταλογική τεχνική του σε σχέση με το αντίστοιχο ομηρικό πρότυπο.²² Ο παγιωμένος επικός λογοτυπικός κώδικας που χρησιμοποιεί την επαναλαμβανόμενη λεκτική φόρμουλα (*repetitio*) θεωρείται *fastidium*, *dedecus* και *crimen* από τον Βιργίλιο,²³ γι' αυτό και αντικαθίσταται από τον πλούτο και την ποικιλία της έκφρασης (*copiae*) [5.15.15 *hic autem variat velut dedecus aut crimen vitans repetitionem*, 5.15.16 *has copias fortasse putat aliquis divinae illi simplicitati praeferendas*].

21. Βλ. Kirk. ό.π., σ. 301.

22. Από τη μελέτη των καταλόγων της *Αινειάδας* προκύπτει ότι το κύριο σημείο διαφοροποίησης του Βιργιλίου από το ομηρικό του πρότυπο εντοπίζεται στη μετάβαση από την μονότονη απαρίθμηση στην αφήγηση (δηλ. αποφυγή του *fastidium*). Για τη δομική και υφολογική μονοτονία του ομηρικού καταλόγου *Νεών* βλ. B. Powell, «Word Patterns in the Catalogue of Ships (B 494-709)», *Hermes* 106 (1978), σσ. 255-264 και M.W. Edwards, «The Structure of Homeric Catalogues», *TAPA* 110 (1980), σσ. 83-93. Για το θέμα της καταλογικής τεχνικής του Βιργιλίου βλ. J. Gassner, *Kataloge im römischen Epos. Vergil - Ovid - Lucan*, Diss., Augsburg 1972, σσ. 5-15. Βλ. επίσης E. Fraenkel, «Some aspects of the structure of Aeneid VII», *JRS* 35 (1945), σ. 10 όπου επισημαίνει πόσο αξιοθαύμαστος είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Βιργίλιος αποφεύγει τη δομική και υφολογική μονοτονία. Παρόμοιοι περιεχομένου είναι και τα σχόλια του Σέρβιου και του Δονάτου: *ne continuatio nominum posset creare fastidium, ne una et continua narratio taediosa sit, propter descriptionum varietatem et fastidium legentis mittuntur fabulae non necessariae descriptioni belli, ut continuatio interrupta narrantis legentis taedium relevet removeatque ex varietate fastidium*. Βλ. σχετικά M. Heath, *Unity in Greek Poetics*, Oxford Cl. Pr. 1989, σσ. 159-161 (Appendix B: Other Poetic Scholia), κυρίως σ. 159.

23. B). W. Moskalow, *Formular Language and Poetic Design in the Aeneid*, Leiden 1982 (*Mn. Suppl.* 73), σ. 3 όπου σχολιάζει το χωρίο αυτό από τα *Saturnalia* και επισημαίνει ότι ο Μακρόβιος δεν υιοθετεί την άποψη πως η αποφυγή της επανάληψης είναι μια βασική υφολογική αρχή του Βιργιλίου αλλά περιορίζεται μόνο στο να εξηγήσει την τακτική του λατίνου ποιητή στη σύνταξη του καταλόγου. Ο Moskalow, στην εισαγωγή του βιβλίου του (σσ. 1-20) συγκεφαλαιώνει τη βιβλιογραφική προϊστορία του ζητήματος της επανάληψης στο Βιργίλιο εξετάζοντας τις σχετικές απόψεις των αρχαίων σχολιαστών και των σύγχρονων μελετητών.

Σ' αυτή την παρατήρησή του Ευστάθιου (5.15.16) υπόκειται η διάκριση λογοτεχνικού - προφορικού έπους.²⁴ Το λογοτεχνικό έπος του Βιργιλίου επι-
 τυγχάνει τα αποτελέσματά του μέσα από μια σύνθετη και πυκνή δομή, όπου
 η επιλογή της κάθε λέξης και φράσης είναι αποτέλεσμα της επίνοιας του ποι-
 ητή· ο φραστικός πλούτος και η ποικιλία του Βιργιλίου (*copiae*) είναι απο-
 τέλεσμα πνευματικής εργασίας (*labor*), ενώ αντίθετα η ομολογουμένως χα-
 ρισματική φύση του ομηρικού ποιητικού λόγου προβάλλει μεν τη μεταφυ-
 σική αφορμή της ποίησής του (*divina*) αλλά τη συνδέει με τους διαμορφω-
 μένους κανόνες και τις τάσεις της προφορικής ποίησης που προσδίδουν *sim-*
plicitas στο ποιητικό αποτέλεσμα. Η αναφορά στην *simplicitas* του ομηρι-
 κού καταλόγου αναδεικνύει την εκζήτηση του βιργιλιανού καταλόγου που
 συντάσσεται στο πλαίσιο της νεότερης ποίησης.

Ωστόσο ο Ευστάθιος δεν παραλείπει να επισημάνει ότι, όποτε είναι απα-
 ραίτητο, ο Όμηρος επιδεικνύει εξαιρετική ικανότητα στη μορφολογική ποι-
 κιλία, πράγμα που τονίζουν και οι σύγχρονοι μελετητές του Ομήρου, έστω
 και αν αυτή η μορφολογική ποικιλία διατηρείται στο ελάχιστο λειτουργικό
 όριο [5.15.17 *et tamen egregie, ubi oportet, de nominibus ducum va-*
riat].²⁵

3. Από την «καταλογική στατικότητα» στην «αφηγηματική δυναμικό- τητα».²⁶

Ο Ευστάθιος επισημαίνει ότι αυτές οι μορφολογικές παραλλαγές δεν
 είναι ο μόνος τρόπος που χρησιμοποιεί ο Όμηρος με στόχο την άρση της

24. Βλ. R.D. Williams, *The Aeneid of Virgil. Books 7-12*, London 1973, σ.
 213 ad 641f: «The straight-forward enumeration of Homer's catalogue (*divina*
illa simplicitas, Macrobius calls it) would not be appropriate for the more sophi-
 sticated method of literary epic, and Virgil's list has elaborate aspects of function
 and structure» και Scarcia, ό.π., σ. 701. Για τη διαφορά λογοτεχνικού και προφορικού
 έπους βλ. C.M. Bowra, «Some Characteristics of Literary Epic», στο βιβλίο *Virgil.*
A Collection of Critical Essays, ed. S. Commager, Englewood Cliffs, N.J. 1966, σσ.
 53-61. Πβλ. τη σύγκριση που επιχειρεί ο Κοϊντιλιανός ανάμεσα στον Βιργίλιο και τον Ό-
 μηρο: «Et hercule ut illi (αναφέρεται στον Όμηρο) naturae caelesti atque immortal
 cesserimus, ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis labo-
 randum (*Inst. Or. X. 86*). Το λογοτεχνικό ύφος του Βιργιλίου χαρακτηρίζεται από *cura*,
diligentia και *labor* (*laborandum*), ενώ οι χαρακτηρισμοί «θεϊκή και αθάνατη φύση»
 που αναφέρονται στον Όμηρο προβάλλουν τη χαρισματική φύση του ποιητικού λόγου.

25. Βλ. Kirk, ό.π., σσ. 301-305. Η γνώμη του ομιλητή στα *Saturnalia* δεν διαφο-
 ροποιείται απ' αυτή των σύγχρονων μελετητών, αφού ο περιορισμός *ubi oportet* που θέτει
 ανταποκρίνεται σ' αυτό το ελάχιστο λειτουργικό όριο της ποικιλίας.

26. Τους όρους στα εισαγωγικά δανείζομαι από την Σιστάκου, ό.π., σ. 243.

μονοτονίας του καταλόγου. Συγκεκριμένα αναφέρει: *Uterque in catalogo suo post difficilium rerum vel nominum narrationem infert fabulam cum versibus amoenioribus, ut lectoris animus recreetur. Homerus inter enumeranda regionum et urbium nomina facit locum fabulis quae horrorem satietatis excludant* (παραθέτει δύο παραδείγματα B 594 - 600 και B 657 - 662) [5.16.1-3].

Το περιγραφικό τμήμα του καταλόγου, όπου υπερισχύουν τα κύρια ονόματα (*narratio nominum*) και τα τοπωνύμια (*inter enumeranda regionum et urbium nomina*) αποτελεί το βασικό και μόνιμο ειδολογικό σήμα του καταλόγου (η διπλή επανάληψη της λέξης *nomen* προβάλλει την ονομακεντρικότητα του καταλόγου).²⁷ Ωστόσο ούτε ο Βιργίλιος ούτε ο Όμηρος αρκούνται στη σχηματική απόδοση της αφηγηματικής μορφής του καταλόγου αλλά με την προσθήκη αφηγηματικών στοιχείων (*infert fabulam / facit locum fabulis*: εμπλουτισμός με μυθολογικά δεδομένα) υπερβαίνουν τις συμβάσεις του καταλογικού ύφους.

Οι διατυπώσεις *infert fabulam* και *facit locum fabulis* δείχνουν πως ο σχολιαστής (Ευστάθιος) ανιχνεύει μέσα από τον συγκεκριμένο αφηγηματικό ελιγμό (προσθήκη αφηγηματικών τμημάτων - *fabulae*) τις προθέσεις των ποιητών (Ομήρου και Βιργιλίου) [*infert - facit*] που συναρτώνται με την επίτευξη της ακροαματικής τέρψης (5.16.1-2 *cum versibus amoenioribus, ut lectoris animus recreetur*, 5.16.4 *et reliqua quibus protrahit iucunditatem*).²⁸

Η απaréγκλιτη εφαρμογή του αυστηρού τυπολογικού αφηγηματικού σχήματος του καταλόγου ενέχει τον κίνδυνο να κουραστεί ή να κορεστεί ο ακροατής - αναγνώστης (5.16.2 *facit locum fabulis quae horrorem satietatis excludant*: τον κίνδυνο κορεσμού αποτρέπουν οι αφηγηματικές παρεκβάσεις - *fabulae*). Γι' αυτόν το λόγο ακόμη και ο Όμηρος στις επιμέρους εφαρμογές του καταλογικού σχήματος αφήνει περιθώρια ποικιλίας και παραλλαγών, τακτική που υιοθετεί και ο Βιργίλιος [5.16.4-5 *Vergilius in hoc secutus auctorem, in priore catalogo modo de Aventino, modo de Hippolyto fabulatur* (*Aen.* 7.655 κ.έ. και 761 κ.έ.), *in secundo Cycnus ei fabula*

27. Για την ονοματοκεντρικότητα ως το βασικό ειδολογικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του ομηρικού καταλόγου βλ. E. Visser, *Homers Katalog der Schiffe*, Stuttgart - Leipzig 1997.

28. Για τις αναφερόμενες από τον Μακρόβιο παρεκβάσεις του ομηρικού καταλόγου (δηλ. B 594 κ.ε. για το Θάμυρη και B 657 κ.ε. για τον Τληπόλεμο) και τον σκοπό που εξυπηρετούν βλ. Kirk, ό.π., σ. 362 ad 594-600. Ο Scarcia, ό.π., σ. 701 επισημαίνει ότι η εισαγωγή των *versus amoeniores* και των *fabulae* ικανοποιούν βασικές επιταγές της ρητορικής.

est (*Aen.* 10.189 κ.έ.) et sic amoenitas intertexta fastidio narrationum medetur].²⁹ Με την προσθήκη αφηγηματικών τμημάτων θεραπεύεται η μονοτονία που προκαλεί η καταλογική απαρίθμηση (*fastidio narrationum medetur*). Από τη συνύφανση (*intertexta*) περιγραφικών και αφηγηματικών στοιχείων προκύπτει μια ποικιλήμενη αφήγηση που προσδίδει *amoenitas* στο τυπικό καταλογικό σχήμα.

Η συγκριτική εξέταση της καταλογικής τεχνικής Ομήρου - Βιργιλίου, που εντάσσεται στην ευρύτερη θεματική της *imitatio*, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία για τις αρχές και τους κανόνες της αρχαίας λογοτεχνικής κριτικής. Στην ανάλυση του Μακρόβιου ενσωματώνονται και υιοθετούνται ερμηνευτικές αρχές που επιβεβαιώνουν την κυριαρχία της ρητορικής ως ενδειγμένου μεθοδολογικού εργαλείου ενώ παράλληλα εξετάζονται θέματα αφηγηματικής μορφής και αφηγηματικών τρόπων.³⁰ Ακόμη κι αν η ανάλυση του Μακρόβιου συνιστά ένα είδος «αποδελτίωσης» των κοινών ερμηνευτικών τόπων της βιργιλιανής σχολιαστικής παράδοσης δεν παύει να αποτελεί ένα αξιόλογο δείγμα κριτικής προσέγγισης του καταλογικού είδους.

29. Η σύνδεση της γέννησης του Αβεντίνου με την επίσκεψη του Ηρακλή στην Ιταλία φαίνεται να αποτελεί επινόηση του Βιργιλίου. Βλ. σχετικά Fordyce, ό.π., σσ. 180-181 ad 655ff. Σχετικά με την ιστορία του Virbius - Hippolytus βλ. Fordyce, ό.π., σ. 197 ad 761ff. Όσον αφορά την ιστορία του Κύκνου στον βιργιλιανό κατάλογο του 10ου βιβλίου της *Αινειάδας* η Martha Malamud, «Gnawing at the end of the rope: poets on the field in two Vergilian Catalogues», *Ramus* 27 (1998) σσ. 95-126 (κυρίως σσ. 109-123) προτείνει μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία αναδεικνύοντας την ποιητολογική διάσταση της ιστορίας αυτής. Ο Κύκνος, νοούμενος ως ποιητική *persona* του Βιργιλίου, διαδραματίζει ένα ρόλο αντίστοιχο με του Θάμυρη, στην παρέμβαση του ομηρικού καταλόγου των πλοίων, όπου η παρουσία του υπαινίσσεται τη θεϊκή δύναμη του άσματος. Η Malamud εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στο Μέσσηπο (από τον κατάλογο στο 7ο βιβλίο της *Αινειάδας*) και τον Κύκνο και τον Όκνο (από τον κατάλογο στο 10ο βιβλίο) διατυπώνει την άποψη πως μέσω αυτών των μορφών ο Βιργίλιος μεταφέρει τον ποιητολογικό στοχασμό του για την παράδοση του ρωμαϊκού έπους και σχολιάζει τη δική του θέση στην παράδοση αυτή μέσω της αυτοπαρουσίσεώς του (βλ. Malamud, ό.π., σ. 99).

30. Ο D. Fowler, «The Virgil commentary of Servius» στο *The Cambridge Companion to Virgil*, ed. Ch. Martindale, Cambridge Univ. Pr. 1997, σσ. 73-77 εξετάζει τα σχόλια του Σέρβιου ως σημαντική μαρτυρία στην ιστορία της αρχαίας λογοτεχνικής κριτικής και προσδιορίζει τις μεθοδολογικές αρχές που τα διέπουν. Αρχετές από τις παρατηρήσεις του Fowler σχετικά με το Σέρβιο ισχύουν και για τον Μακρόβιο.

SUMMARY

Macrobius *Saturnalia* 5.15.1 - 5.16.5:

A Comparative study of the Homeric and Virgilian Catalogue

This comparative study focuses upon the observations made by Eustathius in *Macr. Sat.* 5.15.1 - 5.16.5 concerning the differences between Homer's Catalogue of the Greek forces in *Il.* 2.484ff. and Virgil's Catalogue of the Italian forces in *Aen.* 7.641ff. Virgil's Catalogue is very differently conceived from Homer's and it has elaborate aspects of function and narrative structure.

